

УДК 327(560.6+477.7)

Гладенко Віктор Миколайович, аспірант кафедри політології Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського

ФАКТОР НАТО В ГЕОПОЛІТИЧНІЙ СТРУКТУРІ ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

В статті автор намагається окреслити сучасну геополітичну структуру Чорноморського регіону та вплив фактору НАТО на регіональні процеси.

In this article author attempts mark a modern geopolitical structure of Black Sea regions and influence of NATO factor to region processes.

Чорне море – так зване внутрішнє море Атлантичного океану між Європою та Малою Азією. Прямий вихід до цього моря мають шість країн: Україна, Росія, Туреччина, Румунія, Болгарія, Грузія та завдяки українській поступливості – Молдова.

В часи, коли жив Нестор-літописець, Чорне море називали Руським. Цілком вірогідно, що в найближчі десятиріччя Чорне море з повним правом можна буде назвати Європейським морем. Адже вже з першого січня 2007 року, з прийняттям до своїх рядів Румунії та Болгарії, Європейський Союз отримав безпосередній вихід до Чорного моря. Та, окрім Європейського Союзу значним фактором впливу в Чорноморському регіоні є НАТО.

Серед причорноморських держав три (Туреччина, Румунія та Болгарія) є членами НАТО. Про наміри приєднатися до Альянсу заявили Україна та Грузія. Оголосила своєю стратегічною ціллю євроатлантичну інтеграцію і Молдова. Щоправда, остання заява українського прем'єр-міністра про неготовність країни приєднатися до Організації Північно-атлантичного договору остудила прихильників євроатлантичної інтеграції України як всередині країни, так і за її межами. Як би там не було, але Чорне море поступово почало перетворюватись на внутрішнє море Північноатлантичного Альянсу, що не могло не стурбувати Росію [1]. Водночас Україна претендує на роль регіонального лідера, принаймні в Північному Причорномор'ї (Центрально-Східній Європі),

що не може не впливати на геополітичний розклад сил у Чорноморському регіоні.

Зазначена проблема вже не один рік вивчається дослідниками та науковцями. Зокрема даною проблематикою займаються: Пирожков С., Василенко С., Волович О., Шелест Г., Соскін О., Шаров Є., Гончаренко О., Філіпенко А. (Україна), Дугін О., Панарін І. (Росія), Панасюк П. (Білорусь) та інші.

Метою даної статті є окреслення сучасної геополітичної структури Чорноморського регіону та аналіз впливу фактора НАТО на регіональні процеси й міждержавні відносини. Також статтю спрямовано на виявлення ролі України в регіональній структурі.

Найчастіше поняття “регіональна держава” трактується як суб'єкт міжнародної політики, що завдяки своєму географічному положенню, розмірам і економічному потенціалу має вплив на сусідні держави й реалізує геополітичну стратегію на субрегіональному рівні. Очевидно, зразком класичної регіональної держави може слугувати Туреччина, яка виявляє постійну політичну та економічну активність у прилеглих до неї регіонах – у Південно-Східній Європі, на Кавказі, в Центральній Азії, на Близькому Сході і Середземномор'ї.

Регіональна або лідируюча роль будь-якої держави на міжнародній арені визначається наявністю певних природних і набутих чинників. До природних чинників належать географічне положення країни, розміри території, природні ресурси, кількість та склад

населення. За природними ознаками Україна посідає стратегічно важливе місце в геополітичному просторі на цивілізаційній межі Європи та Азії [2, с. 139].

З позиції класичної геополітики українську геостратегію нині характеризують дві головні парадигми: євразійська та євроатлантична (до яких пізніше долучилася й третя – чорноморська), що зумовлено специфікою геополітичних координат України, її належністю водночас до двох регіонів – Європи та Євразії і до того ж її периферійним положенням у кожному з них [3, с. 208-209].

Останнім часом, Україна активно налагодила контакти з країнами Чорноморського регіону, відновлюючи свою історичну роль у цьому регіоні як морської держави. Вона є також значною європейською транзитною територією. В Чорноморському регіоні переплітаються інтереси різних держав. Певною мірою вони пов'язані з нафтою та її транспортуванням. Україна також має шанс у розподілі й транзиті каспійської нафти. Тут переплітаються інтереси України, США, Туреччини, країн Центрально-Східної Європи та Західної Європи, центральноазійських та закавказьких країн і країн Середземномор'я. Співробітництво України з державами Чорноморського регіону в контексті загальноєвропейського процесу постійно активізується. За невеликий період існування Української незалежної держави в зовнішньополітичному і, певною мірою, економічному плані було чимало зроблено. В цьому регіоні, як показує досвід, активніше відбувається інтеграція України в Європу. Усе це обумовлює важливість розвитку для України чорноморської геополітичної орієнтації [4].

В останніх дослідженнях розвитку чорноморського вектора України простежується поєднання інтересів Чорноморського регіону та країн регіонів Балтійського й Каспійського морів.

Україна з перших років незалежності намагалася закріпити свій високий статус у регіоні Чорного моря. На превеликий жаль, у часи правління Леоніда Кучми було втрачено можливості для виходу України в лідери регіону. Адже ще 1992 року Азербайджан, Албанія, Вірменія, Греція, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина, Україна підписали на саміті в Стамбулі Декларацію про заснування Організації чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). У статусі спостерігачів до неї приєдналися середземноморські Італія, Ізраїль, Єгипет, Туніс, Франція, балтійська Польща, а також придунайські Австрія і Словаччина, які не мають прямого виходу до моря.

Як не дивно, з часом інтереси України в

ОЧЕС почали представляти політики явно проросійської орієнтації. Надзвичайно вигідні інвестиційні проекти чачли в нетрях тодішньої виконавчої влади [5, с. 12].

Також існування в геополітичному просторі ОЧЕС ряду міжетнічних конфліктів значною мірою стримує розвиток економічного співробітництва та створює загрозу регіональній стабільності. Маючи механізми проведення багатосторонніх консультацій на вищому рівні та на рівні міністрів закордонних справ, ОЧЕС потрібно постійно тримати в зоні особливої уваги та включати до порядку денного питання врегулювання конфліктів у геополітичному просторі ОЧЕС. Доцільно виробити узгоджену позицію відносно будь-якої з конфліктних ситуацій, а також запропонувати конфліктуєчим сторонам посередництво в процесі врегулювання.

На наступних етапах не виключено також і формування регіональних загальних миротворчих сил, які можуть бути поступово введені до конфліктних зон за відповідними мандатами Ради Безпеки ООН або ОБСЄ.

Особливу роль у підтримці миру та стабільності в регіоні можуть відігравати створені за ініціативою Туреччини спільні морські сили BLACKSEAFOR за участю чорноморських держав – Туреччини, України, Російської Федерації, Болгарії, Румунії та Грузії. Оскільки учасники BLACKSEAFOR є одночасно і членами ОЧЕС, логічно було б інтегрувати цю структуру до ОЧЕС. На сьогодні їх функції обмежені і мають переважно символічне значення. Роль BLACKSEAFOR можна підняти шляхом створення єдиного командування і надання більш широких функцій відносно патрулювання акваторії Чорного моря з ціллю попередження нелегальної діяльності, екологічних катастроф, надання допомоги в аварійних ситуаціях і таке інше [6].

Відносно регіонів Балтійського та Каспійського морів, то Україна в критичні моменти національно-державного становлення протягом XX століття не раз поверталась до ідеї укладення унії з країнами Балто-Чорноморського регіону (БЧР). В середині століття необхідність такого формування обґрунтовував український геополітик Ю. Липа в книзі “Призначення України” [7, с. 14].

Слід зазначити, що на початку своєї незалежності Україна не обмежувалася налагодженням відносин лише із Заходом або зі Сходом. Але, на жаль, ідея створення Балто-Чорноморського регіону, що була започаткована на початку 1990-х років першим Президентом України Л. Кравчуком з метою створення “поясу” незалежних держав на території від Балтійського до Чорного морів як оплоту

протидії російському господарюванню, на той час не знайшла належної підтримки з боку держав регіону [8].

У другій половині 1990-х акцент у рамках балто-чорноморського співробітництва змістився на стратегічне партнерство з Польщею в переддень її інтеграції в ЄС. Нові форми зв'язків у БЧР могли б стати, як вважав О. Соскін, сходиною до ЄС для тих країн, котрі поки що не увійшли до нього. В 1999 році з ініціативи Президента України Л. Кучми відбувся Балто-Чорноморський форум, який зробив можливим реалізацію декількох транспортних проектів.

В Україні найбільше значення та резонанс отримало південне крило балто-чорноморського партнерства – ГУУАМ. Цей напрям, у принципі, географічно протилежний її устремлінням, продиктований новою геополітичною ситуацією, що змінилася. ГУУАМ (Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова) був заснований у 1997 році як політико-консультативний форум, але не можна сумніватися, що за цим стояло бажання південної дуги СНД уникнути долі Біларусі та вийти з-під російського пресингу. Ялтинський саміт ГУУАМ (1999 рік) визначив пріоритетність економічного напрямку інтеграції, відмежувавшись від перспектив перетворення організації на військово-політичну структуру, спрямовану на “протистояння з Росією та СНД” [7, с. 15].

Десятирічний ювілей ГУАМ (в 2005 році зі складу організації вийшов Узбекистан) зустрічає вже у визнаному світовою спільнотою міжнародному статусі, набутому під час Київського саміту в квітні 2006 року, під офіційною назвою “Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ”. Характерна обставина: бажання ввійти до числа її членів висловили Литва, Польща, Румунія, Болгарія. Не менш важливо, що центром цього альянсу визнано Київ: на саміті вирішено розташувати штаб-квартиру ГУАМ у столиці України [5, с. 13].

Ще одним не менш важливим фактором у політичних та економічних процесах Чорноморського регіону, на думку російського вченого І.М. Панаріна, є діяльність так званої Нової Британської імперії (НБІ). Головною ціллю геополітики Нової Британської імперії на початку XXI століття є збереження долара в якості головної світової валюти та глобального лідерства за допомогою здійснення геополітичних змін на євразійському просторі на свою користь. При цьому використовуються як військові засоби (Ірак-2003), так і спеціальні інформаційні операції (Грузія, Україна). Головними стратегічними об'єктами впливу є Китай та Росія, вздовж кордонів яких системно

формується стратегічна “зона нестабільності”.

Разом з тим, силами НБІ здійснюються спроби розвитку трансконтинентальних транспортних потоків в обхід Росії. Наприклад, плани відтворення Великого Шовкового шляху, обумовлені політичним фактором. Останніми роками вантажі ЄС усе частіше прямують до Східної Азії через Закавказзя та Центральну Азію за програмою “TRACECA”. Створена за ініціативою Нової Британської імперії так звана співдружність демократій Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону – це чергова стратегічна спроба послабити позиції Росії на пострадянському просторі та обмежити її можливості як енергетичної держави. В самій назві співдружності міститься заявка на прикаспійський регіон, тобто на Азербайджан та Казахстан, саме на ті країни, в яких у недалекому минулому пройшли вибори. 1-2 грудня 2005 року в Києві відбувся перший форум “Співдружності демократичного вибору” (СДВ) – альтернатива СНД. На захід прибули представники 23 держав. За загальним столом сиділи навіть дев'ять президентів: Грузії, Молдови, Румунії, Литви, Латвії, Естонії, Словенії, Македонії та України, як приймаючої сторони. Разом з тим, В. Ющенко, виступаючи на Форумі, закликав президентів Балтійсько-Чорноморсько-Каспійського регіону долучитися до ГУАМ [9].

Доцільно зауважити, що сьогодні всі без винятку країни – учасниці ГУАМ помітну увагу приділяють євроатлантичному вектору своєї зовнішньої політики. Слід підкреслити, що ГУАМ може виконувати стабілізуючу функцію в регіоні при умові його перетворення на дійсно повноцінну міжнародну організацію та обмеженого введення до загальноєвропейської системи безпеки й співробітництва. Актуальним стає й питання розвитку ГУАМ у напрямі поглиблення співробітництва країн-членів у сфері врегулювання регіональних конфліктів.

З метою перетворення України на ключового донора регіональної стабільності доцільно і в подальшому проводити політичний діалог з НАТО у питаннях безпеки на Балканах та в Чорноморсько-Каспійському регіоні, відносно ролі й місця ГУАМ у системі європейської безпеки [6].

З класичної геополітичної точки зору Чорноморсько-Каспійський регіон є наріжним каменем стабільності та безпеки Євразії. Це надзвичайно важлива і чутлива зона на межі між **Heartland** (Хартландом) і **Rimland** (Рімландом), що має величезні природні ресурси й стратегічно важливі транспортні та енергетичні коридори. Як сьогодні, так і в майбутньому контроль над регіоном фактично визначає й визначатиме контроль над усією Євразією. Саме

тому на Чорноморсько-Каспійському регіоні, і на Україні зокрема, фокусуються геополітичні, політичні, військові, фінансові, економічні та інші інтереси провідних глобальних і регіональних центрів сили. Але з моменту розпаду радянської імперії однією з головних геополітичних особливостей регіону стає зростаючий вакуум безпеки, який потенційно може загрожувати безпеці й стабільності усього трансатлантичного співтовариства [10].

Росію не може не хвилювати збільшення присутності НАТО на узбережжі Чорного моря, адже так зване “розширення НАТО на Схід” є зміцненням могутності **таласократії** (морської сили), представником якої є США. Російська Федерація і без того має хитке становище в Чорноморському регіоні. Протоки Босфор та Дарданелли з 1952 року повністю контролюються Північноатлантичним Альянсом. Ще про події середини XIX століття відомий геополітик Альфред Мехен писав: “на даний час дійсно можна уявити, що центр морської сили, який зосереджений головним чином в Англії та Франції, знаходиться ближче до Заходу, ніж до Сходу, але якби якийсь випадок додав до володарювання в Чорноморському басейні, що належить зараз Росії, володіння входом в Середземне море, то стратегічні умови, які впливають на морську силу, зовсім би змінилися” [11, с. 189].

Щодо України в цій ситуації, то відомий російський учений О. Дугін зазначає, що питання України складне, хоча модель геополітичного укладу цієї держави дуже схожа (на російську – *авт.*). Тут важливу роль відіграє геополітичний масштаб України, яка є гігантськими територіальним утворенням, що перевищує за обсягом багато великих європейських країн. Дослідник зазначає, що самостійне існування України може мати сенс тільки у вигляді “санітарного кордону”, оскільки протилежні щодо геополітичної орієнтації елементи не дозволяють цій країні цілком приєднатися ні до східного, ні до західного блоку, тобто ні до Росії-Євразії, ні до Центральної Європи. На його думку, все це прирікає Україну на маріонеткове існування та геополітичну службу таласо-кратичної стратегії в Європі. В цьому сенсі роль України схожа з роллю Прибалтійських республік. На цій основі і обговорювався проект створення “чорноморсько-балтійської федерації”. Далі Дугін стверджує, що український фактор є найбільш вразливим місцем у західному поясі Росії (відповідно і в Чорноморському регіоні – *авт.*). Якщо в інших місцях небезпека руйнування геополітичної спроможності **Heartland’a** є потенційною і позиційна боротьба за євразійську геополітичну систему ставить

перед собою лише превентивні цілі, то факт існування “суверенної України” є на геополітичному рівні оголошенням Росії геополітичної війни (а це справа не стільки самої України, скільки атлантизму та **Sea Power**) [12].

Якби цілі не переслідувало НАТО, на чолі зі США – на сьогодні, разом з Європейським Союзом, вони є ключовими чинниками стабільності в Чорноморському регіоні. І в політичних колах чорноморських країн, і в штаб-квартирах Брюсселя добре усвідомлюють, що розширення цих організацій має істотно вплинути на широкоформатну трансформацію Чорноморського регіону. При цьому суттєво зміниться середовище в регіоні, оскільки не тільки південний, але й західний берег Чорного моря стає зоною безпеки та особливого інтересу євроатлантичних структур. Багатофункціональні миротворчі сили країн Південно-Східної Європи (БМСПСЄ) можуть розглядатися як новий важливий чинник для гарантування безпеки та стабільності безпосередньо в Чорноморському регіоні й підтримання тісного співробітництва зі структурами НАТО [13, с. 7].

Роблячи певні висновки, можна впевнено стверджувати, що південний вектор української геополітики має високі можливості. Адже Чорноморський регіон належить до найбагатших і розвинутих регіонів світу. Останнім часом у регіоні відбувається процес переструктурування геополітичного простору, пов’язаного з деяким зменшенням впливу Росії та певним посиленням ролі Туреччини. Своє належне місце прагне зайняти в Чорноморському регіоні і Україна, що сприятиме також формуванню нової системи міждержавних зв’язків у Європі, посиленню інтеграційних процесів. Чорноморський регіон є важливим для України з багатьох точок – воєнно-стратегічної, політичної, економічної і екологічної. Особливу увагу тут заслуговують відносини з Туреччиною, Румунією, налагодження ефективної роботи ОЧЕС, інших регіональних організацій. Чорноморська орієнтація розглядається як важлива складова української геополітики, спрямована на реалізацію процесу входження до інтегрованої Європи через систему регіональних об’єднань і структур.

Треба наголосити, що в діяльності ГУАМ та Співдружності демократичного вибору здебільшого переважає геополітичний характер, як і в питанні “маяків”, і в питанні про подальше перебування Чорноморського флоту. Балто-Чорноморсько-Каспійська вісь стала певною геополітичною альтернативою вісі “Стара Європа” – Росія – Китай, американським клином. Україна при сприянні США намагалась грати центральну роль у цьому проекті, відіграючи роль “регіонального лідера”.

Необхідно бути реалістами та адекватно оцінювати свої можливості. Справді, Україна не буде рівноправним партнером з глобальними центрами сили. Але участь України як оператора Вісі підносить міжнародне значення, економічні можливості та статус на порядок вище порівняно з її сусідами, новими членами ЄС і НАТО. У зв'язку з цим Чорноморський регіон стає не тільки барометром геополітичної температури поміж віссю “Стара Європа” – Росія – Китай та США, а й стрижневою складовою безпеки Вісі, оскільки вибір України змінює глобальну та регіональну розстановку в Євразії [14].

Отже, геополітична структура Чорноморського регіону на сьогодні складається з декількох рівнів. **По-перше**, це великі світові держави. Це повноцінні суб'єкти геополітики, їх інтереси і регіональна політика більш-менш самостійні. До них можна віднести США, Росію і, до певної міри, деякі країни Європейського Союзу, чий інтерес до регіону постійно зростає.

По-друге, це – регіональні сили, а саме Туреччина, Україна, Румунія та інші регіональні держави. Більшість цих країн через економічні, політичні та інші обмеження сьогодні не можуть ідентифікувати себе як повноцінні незалежні геополітичні актори, і їм здебільшого доводиться обмежуватися роллю об'єктів геополітики. В сьогоднішній ситуації вони змушені координувати свої стратегії зі стратегіями і пріоритетами “великих акторів”.

По-третє, це – міжнародні організації, такі як НАТО, ЄС, ОБСЄ, СНД, ГУАМ, ОЧЕС. Їхні інтереси і діяльність мають безпосередній вплив на розподіл сил та перебіг процесів у

регіоні.

НАТО – найпотужніший член третього рівня. Події 11 вересня ініціювали процес створення нової системи кооперації між великими державами на базі антитерористичної кампанії. Більшість пострадянських країн регіону, що звільнилися від військового диктату СРСР, сьогодні оголосили про готовність приєднатися до НАТО або, як мінімум, тісно взаємодіяти з ним. Президент Віктор Ющенко, наприклад, відновив положення української воєнної доктрини, які визначають членство в НАТО і Євросоюзі як завершальну мету української політики євроатлантичної і європейської інтеграції.

НАТО, у свою чергу, зацікавлений у розширенні безпеки і стабільності на Схід та у вирішенні регіональних протиріч. Нова стратегічна перспектива НАТО передбачає широкий спектр співпраці з країнами-сусідами в традиційній сфері відповідальності Альянсу, особливо на Сході. Після вступу десяти країн Центральної Європи до НАТО увага до країн Чорноморського регіону зростає. Надзвичайно важливо, що третя хвиля розширення НАТО, скоріш за все, буде спрямована на південний схід в напрямі Україна – Грузія – Азербайджан.

Але існуюча на сьогоднішній день стратегія НАТО щодо регіону дуже розбіжна і суперечлива. Правильніше сказати, що НАТО до теперішнього часу взагалі не має ніякої стратегії щодо регіону. Це не означає, що регіональні країни, як Україна чи Грузія, потрібно негайно запросити приєднатися до Альянсу, – але, як мінімум, розумна дорожня карта на майбутнє

Література

1. Филипенко А. Европейское море. – <http://od.urainform.com/archive/>
2. Волович О. Регіональне лідерство України у Центрально-Східній Європі: міф чи реальний шанс? // Актуальні питання євроатлантичної інтеграції України / За заг. ред. В.П. Горбуліна – Випуск 5. – К., – 2005.
3. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика: Підручник. – К., 2004.
4. Василенко С.Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі: Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. – К., 2002. – <http://www.nbu.gov.ua>
5. Соскін О.І. Балтія – Чорномор'я – Каспій: контури антимонопольного альянсу // Євроатлантика. – 2006. – № 2.
6. Пирожков С.И. Транснациональные угрозы и интеграция Украины в НАТО. Выступление на семинаре выпускников Гарвардской программы по безопасности Чёрного моря. – http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2003_3-4
7. Панасюк П. Балто-черноморский регион: геополитический шанс // Економічний часопис – XXI. – 2006. – № 3-4.
8. Соболев А.А. Эволюция взглядов Украины на питання забезпечення власних воєнно-політичних інтересів у Європі. – http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2003_3-4
9. Панарин И.Н. От Единой России к Евразийской Руси (доклад). – <http://www.km.ru/magazin/>
10. Гончаренко О. Чорноморсько-Каспійський регіон: регіональні структури безпеки та демократичний контроль. – <http://nomos.com.ua/article.php?art=117>
11. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю // Классика геополитики, XIX век: Сб. / Сост. К. Королев. – М. – 2003.
12. Дугин А. Основы геополитики. – <http://arctogaia.com/>
13. Максименко І. На хвилі можливостей. Слід активізувати співпрацю Чорноморського регіону з ЄС і НАТО // День. – 2006. – 17 січня.
14. Шаров Е. Трансформация мирового порядка и внешняя политика Украины. – <http://www.rmc.org.ua/actions/sharov/>